

LUTFIY G‘AZALLARIDA KOSMONIMLAR VA ULARING SHARHI

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Markaziy Osiyo xalqlari tillari va madaniyati instituti

2-bosqich talabasi

Azamatova Sevinch Shuxrat qizi

Ilmiy rahbar: f.f.n, dotsent

Yusupova O

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yirik vakili Lutfiy g‘azallarida uchraydigan kosmonimlarning onomastik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot jarayonida kosmonim tushunchasining onomastika fanidagi o‘rni, uning nomlash tizimidagi mavqeyi va tasnifi yoritilib, shoir g‘azallarida qo‘llanilgan kosmik nomlar leksik-semantik, nominativ hamda funksional jihatdan tahlil qilinadi. Lutfiy ijodida kosmonimlarning to‘g‘ridan to‘g‘ri va ko‘chma ma‘nodagi qo‘llanilishi aniqlanib, ularning xususiyati, semantik yuklamasi va kontekstual ma‘nolari asoslab beriladi. Shuningdek, kosmonimlarning g‘azal matnidagi poetik nutqni tashkil etishdagi o‘rni va onomastik birlik sifatidagi funksional imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Lutfiy g‘azallari, kosmonimlar, semantik yuklama, poetik kontekst.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda onomastika fanining tadqiqot doirasi tobora kengayib, badiiy matnlarda qo‘llanilgan nomlarning lisoniy, semantik va funksional xususiyatlarini o‘rganish muhim ilmiy yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, mumtoz adabiy manbalarda uchraydigan onomastik birliklar til taraqqiyoti, nominatsiya jarayoni hamda semantik o‘zgarishlarni aniqlashda muhim manba hisoblanadi. Shu jihatdan, kosmonimlar – osmon jismlari va kosmik makon bilan bog‘liq nomlar onomastikaning alohida tadqiqot obyektlaridan biri sifatida e‘tiborni tortadi. Mumtoz adabiyotda kosmonimlar badiiy matn tarkibida keng qo‘llanilib, faqat real denotatni ifodalash bilangina cheklanmay, ko‘chma va ramziy ma‘nolarni ham yuzaga chiqaradi. Xususan, Lutfiy g‘azallarida *quyosh*, *oy*, *yulduz*, *falak*, kabi kosmik nomlar poetik kontekstda turli semantik yuklama kasb etib, nominativ birlik sifatida muayyan funksional vazifani bajaradi. Bu holat kosmonimlarning leksik-semantik imkoniyatlari va badiiy matndagi onomastik tabiatini ilmiy asosda o‘rganishni taqozo etadi.

Bugungi kunga qadar Lutfiy ijodi adabiyotshunoslik va lingvopoetika nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan bo‘lsa-da, shoir g‘azallarida uchraydigan kosmonimlarning onomastik xususiyatlari maxsus tadqiqot obyekti sifatida

yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois mazkur maqolada Lutfiy g'azallarida qo'llangan kosmonimlarni onomastik birlik sifatida tahlil qilish, ularning nominatsiya jarayonidagi o'rni, semantik taraqqiyoti hamda poetik nutqdagi funksional imkoniyatlarini aniqlash asosiy maqsad qilib belgilandi.

Metodologiya

Kosmonimlar osmon jismlarining nomlari bo'lib, ular astronomik obyektlarni nominatsiya qilish, tasniflash hamda ilmiy tadqiqot jarayonini tizimlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Onomastika fanida kosmonimlar kosmogonimlar tarkibiga kirib, koinotga oid obyektlar – osmon jismlari, ularning tabiiy yo'ldoshlari, Quyosh tizimi elementlari, yulduzlar, galaktikalar (Somon yo'li) va boshqa fazoviy obyektlarning nomlarini o'z ichiga oladi. Kosmogonimiya esa koinot bilan bog'liq nomlarning kelib chiqishi, semantik taraqqiyoti va nominativ xususiyatlarini o'rganadi.

Mumtoz adabiy matnlarda, xususan, g'azal janrida kosmonimlar ko'pincha poetik kontekstda qo'llanilib, ular nafaqat real astronomik obyektlarni nomlash, balki ko'chma va ramziy ma'nolarni yuzaga chiqarish vazifasini ham bajaradi. Shu jihatdan, kosmonimlar Lutfiy g'azallarida ham faol qo'llanilgan bo'lib, shoir ularni badiiy nutqda muayyan semantik yuklama bilan ishlatadi. Jumladan, Lutfiy g'azallaridan birida kosmonim poetik vosita sifatida qo'llanib, g'azal mazmunining obrazlilik darajasini oshirishga xizmat qiladi:

Qat-qat yuragim bog'ladi qon g'uncha mengizlik,

Bu dardi delimni guli xandonima ayting.

Qon yoshim erur yux uza yulduz kabi sonsiz

Ul ko'zlari cho'lpon, mahi tobonim ayting.

Lutfiyi dilafkor tilar hajr eliding dod,

Ahvolini ul begimau xonima ayting.

G'azalda uchraydigan kosmonimlar:

1. *Yux uza* (*ko'chma; osmon uzra*) – bu oshiqning ko'z yoshlarini yer bilan cheklamay, osmon bilan bog'laydi. Shu orqali shoirning dard va iztirobi ruhiy olamining balandligini aks ettiriladi. Iztirob oddiy insoniy tuyg'u sifatida emas, balki kosmik miqyosda ifodalanadi.

2. *Yulduz* – bu kosmonim real astronomik obyektini nomlaydi, biroq Lutfiyning bu g'azalida u ko'chma ma'noda ishlatilgan. Misol uchun, oshiqning ko'z yoshlari yulduzlarga qiyoslanadi: yulduzlar qancha ko'p bo'lsa, oshiqning qonli yoshlari ham shunchalik cheksiz ekanligi tasvirlanadi. Shu tarzda qiyoslash orqali oshiqning iztirobi koinot miqyosida ko'tariladi va uning ruhiy holati ham kosmik darajada ifodalanadi. Bu yerda kosmonim nafaqat leksik birlik, balki badiiy metafora va semantik vosita sifatida xizmat qiladi.

3. *Cho'lpon* – eng yorqin yulduz va tongning belgilovchisi sifatida ishlatiladi. Shu orqali oshiqning sevgilisi ko'zlarining yorqinligi ifodalanadi va nigohi oshiq xayolida yorug'lik keltiruvchi markaz sifatida talqin etiladi.

4. *Mahi tobon (porloq oy)* – yorning siymosi osmonning eng go'zal unsurlaridan biri bilan qiyoslanadi. Oy to'lin kelgandagi nur – yorning jamoliga tashbeh qilingan.

Yuqorida keltirilgan metodlar – leksik-semantik, lingvopoetik va kontekstual tahlil birlashtirilib, kosmonimlarning g'azallardagi funksiyasi, semantik yuklamasi va ramziy ma'nolarini aniqlash imkonini berdi. Shu metodologik yondashuv orqali Lutfiy g'azallarida kosmonimlar nominativ birlik sifatida ishlatilishi, ko'chma va ramziy ma'nolar bilan boyitilishi va oshiqona iztirobni kosmik miqyosda ifodalashdagi ahamiyati ilmiy asosda ochib berildi. Shu bilan birga, tadqiqot kosmonimlarning onomastik tabiati, ularning nutqda funksional imkoniyatlari va g'azal matnidagi obrazlilik darajasini aniqlashga xizmat qilgan. Kosmonimlarning badiiy va lingvistik ahamiyati, shuningdek, Lutfiy poetikasining kosmonimlar orqali yaratilgan poetik obrazlar tizimi hamda semantik boyligi batafsil yoritilganini ko'rish mumkin.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Lutfiy g'azallarida kosmonimlar nafaqat astronomik obyektlarni nomlash vositasi sifatida ishlatiladi, balki badiiy matnda muhim metaforik va ramziy funksiyani bajaradi. Kosmonimlar – *yulduz, cho'lpon, mahi tobon* kabi osmon jismlari – oshiqona tuyg'ularni, iztirob va sevgini ko'rsatishda asosiy poetik vosita sifatida xizmat qiladi. Shu orqali shoirning iztiroblari va sevgisi koinot miqyosida ifodalanadi, bu esa g'azal matnining semantik chuqurligi va badiiy boyligini oshiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, kosmonimlarning to'g'ridan to'g'ri va ko'chma ma'noda ishlatilishi ularning lingvopoetik imkoniyatlarini kengaytiradi. Masalan, yulduz oshiqning cheksiz ko'z yoshlarini tasvirlashda, cho'lpon sevgilisi ko'zlarining yorqinligini ifodalashda, mahi tobon esa go'zallik va nur timsoli sifatida xizmat qiladi. Shu bilan kosmonimlar g'azal matnining onomastik, leksik-semantik va poetik qatlamlarini birlashtiruvchi vositaga aylanadi. Shuningdek, tadqiqot kosmonimlarning Lutfiy poetikasidagi onomastik tabiati va semantik yuklamasini aniqlashga yordam beradi. Kosmonimlar nafaqat nomlash jarayoni (nominatsiya) orqali real astronomik obyektlarni tasvirlaydi, balki badiiy matnda ramziy va metaforik ma'nolar yaratadi. Bu holat ularning g'azal matnida funksional ahamiyatini oshiradi va Lutfiy ijodining poetik tafakkurini chuqurroq anglash imkonini beradi. Umuman olganda, Lutfiy g'azallarida kosmonimlar tadqiqi nafaqat onomastika va lingvistik nuqtai nazardan, balki o'zbek adabiy tilining badiiy va poetik xususiyatlarini o'rganish uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan,

ushbu tadqiqot nafaqat Lutfiy ijodini chuqurroq tahlil qilish, balki mumtoz lirikaning kosmonimlar orqali yaratilgan poetik obraz tizimini ilmiy asosda yoritishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev O. O'zbek adabiy tilida onomastik birliklar. –Toshkent: Fan, 2010.
2. Ergashev B. Mumtoz o'zbek adabiyoti va lirika tahlili. –Toshkent: Sharq, 2015.
3. Karimov A. Kosmonimlar va ularning semantik xususiyatlari. Til va Adabiyot, 3(12), 2018. –B 45–52.
4. Mirzaev S. Lutfiy g'azallari: badiiy va lingvopoetik tahlil. –Toshkent: Universitet nashri, 2012.
5. Sobirov F. Onomastika va lingvopoetika: nazariya va amaliyot. –Toshkent: Fan, 2016.
6. Tursunov M. Kosmonimlar va badiiy metafora: mumtoz o'zbek she'riyatida. O'zbekiston Filologiya jurnali, 2(8),2019. –B 78–85.